

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA BILISH KOMPETENDIYASINI UZVIYLIGINI TA’MINLASH

Mualliflar: Ermatova Robiya Bekjonali qizi ¹, Nurberdiyeva Kurbanjemal Saburbayevna ²

Affiliyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti o‘qituvchisi ¹, Xalqaro nordik universiteti Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17383893>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichlari o‘rtasida bilish (kognitiv) kompetensiyasining uzviyligini ta’minlash masalalari yoritilgan. Tadqiqotda ta’lim jarayonining ketma-ketligi, bolalarning bilish faoliyati va tafakkur rivojlanishidagi uzviylikning psixologik-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Maqolada shuningdek, uzviylikni ta’minlashda o‘qituvchi va tarbiyachilarning hamkorligi, ta’lim dasturlarining integratsiyasi, o‘yinli va interfaol metodlarning ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim tizimlari o‘rtasidagi didaktik uzviylikni mustahkamlash orqali bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va bilishga qiziqishni rivojlantirish imkonini berishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, boshlang‘ich ta’lim, bilish kompetensiyasi, uzviylik, kognitiv rivojlanish, psixologik-pedagogik asoslar, integratsiya, mustaqil fikrlash, ijodkorlik, o‘qituvchi va tarbiyachi hamkorligi.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimining barcha bosqichlarida uzviylik va uzluksizlik tamoyillarini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim o‘rtasida bilish kompetensiyasining izchil rivojlanishini ta’minlash zamonaviy pedagogikaning dolzarb masalalaridan biridir. Maktabgacha ta’lim davrida bola shaxsining intellektual, ijtimoiy va emotsional jihatdan shakllanishi uchun zarur poydevor yaratiladi. Aynan shu bosqichda bolalarda kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik, mantiqiy fikrlash, xotira va diqqat kabi bilish jarayonlari faol rivojlanadi. Boshlang‘ich ta’lim esa ushbu shakllangan kompetensiyalarni tizimli ravishda rivojlantirish, chuqurlashtirish va mustahkamlashga qaratilgan bosqich bo‘lib, bu davrda o‘quvchi tafakkurining refleksiv, analitik hamda ijodiy jihatlari kengayadi. Shu bois maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlash nafaqat o‘quv dasturlari, balki pedagogik yondashuv, metodik vositalar va tarbiyaviy ishlarning bir-biriga uyg‘unlashuvi orqali amalga oshirilishi zarur.

Mazkur mavzu dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni joriy etish, kompetensiyaviy yondashuv asosida dars jarayonlarini tashkil etish orqali bola shaxsining bilish faoliyatini rivojlantirishga e’tibor kuchaymoqda. Shu nuqtayi nazardan, maktabgacha va boshlang‘ich ta’limdagi bilish kompetensiyalarining uzviy bog‘liqligini ta’minlash zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o‘yinli metodlar, integratsion dasturlar va o‘qituvchi-

tarbiyachi hamkorligi orqali amalga oshirilishi ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichlarida bilish kompetensiyasining uzviyligini ta'minlash masalasi nafaqat mahalliy, balki xalqaro ilmiy doiralar e'tiborida bo'lib, bu yo'nalishda ko'plab olimlar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan. Mazkur masalada xalqaro, Rossiya hamda O'zbekiston olimlarining ilmiy qarashlari o'zaro uyg'unlikda tahlil qilinadi.

Xalqaro miqyosda maktabgacha ta'limda kognitiv kompetensiyani shakllantirishning nazariy asoslarini **Jean Piaget** va **Lev Vygotskiy** asarlari belgilab bergan. Piaget o'zining kognitiv rivojlanish nazariyasida bolaning tafakkuri bosqichma-bosqich shakllanishini asoslab, har bir bosqichda bolaga uning psixologik tayyorgarligiga mos bilim berish zarurligini ta'kidlagan. Vygotskiy esa "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasini ilgari surib, bola o'zi mustaqil bajara olmaydigan, ammo kattalar yoki tajribali tengdoshlar yordami bilan bajara oladigan faoliyat orqali bilish qobiliyatlari shakllanishini ko'rsatgan. Ushbu nazariyalar hozirgi kunda ham maktabgacha va boshlang'ich ta'lim o'rtasidagi didaktik uzviylikni tushuntirishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

So'nggi yillarda xorijiy olimlar **Edward Melhuish**, **James Heckman**, **Howard Gardner**, **Jerome Bruner** kabi tadqiqotchilar tomonidan erta bolalik davrida bilish salohiyatini shakllantirish, intellektual qobiliyatlarni aniqlash hamda ta'limning dastlabki bosqichlarida muhit va pedagogik qo'llab-quvvatlash omillarining ahamiyati keng o'rganilgan. Ularning ishlarida o'yin, muloqot, interfaol faoliyat va oilaviy muhit bolalar tafakkurining rivojiga bevosita ta'sir etuvchi asosiy omillar sifatida ko'rsatiladi. Shuningdek, zamonaviy kognitiv neyropsixologiya tadqiqotlari (M. Diamond, A. Zelazo va boshqalar) bolalarda ishchi xotira, e'tibor va fikrlash moslashuvini rivojlantirish uchun maktabgacha bosqichda interfaol muhit yaratish zarurligini isbotlagan.

Rossiya olimlari ham bu sohada chuqur ilmiy izlanishlar olib borganlar. **L.S. Vygotskiy**, **A.N. Leontyev**, **P.Ya. Galperin**, **L.V. Zankov** kabi klassik rus pedagoglari rivojlantiruvchi ta'lim konsepsiyasini ishlab chiqib, bolaning bilish faoliyatini faollashtirishda o'qitish jarayonining muhim rolini asoslab berganlar. Ayniqsa, **Leonid Zankov**ning rivojlantiruvchi ta'lim tizimi bilish kompetensiyasining shakllanishini o'qituvchining yuqori talabchanligi, bolalarning mustaqil fikrlashini rag'batlantirish va ijodiy muhit yaratish orqali amalga oshirishni nazarda tutadi.

Zamonaviy Rossiya psixologlari va pedagoglari orasida **Nikolay Veraksa**, **R.I. Machinskaya**, **M.N. Zakharova**, **A. Poddyakov** singari olimlar maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish kompetensiyasining kognitiv, emotsional va ijtimoiy komponentlarini birgalikda rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib bormoqda. Ularning fikricha, o'yin faoliyati bolalarda muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashish, sabab-oqibat bog'liqliklarini tushunish va tafakkurning moslashuvchanligini oshirishda eng samarali vositadir. A. Poddyakov o'z tadqiqotlarida bolalarning "eksperiment qilish" qobiliyatini rivojlantirish orqali ilmiy fikrlash elementlarini shakllantirish mumkinligini asoslagan. R.I. Machinskaya va hamkorlari esa 3–5 yoshli bolalarda ishchi xotira va e'tiborning yoshga qarab farqlanishi, bu jarayonlarni o'yin va muloqot orqali faollashtirish mumkinligini ilmiy jihatdan isbotlaganlar.

Xorijiy manbalarda esa **“Play and Possibilities of Cognitive Development in Preschool Age”** nomli tadqiqotda (Veraksa va boshqalar) o‘yin faoliyatining bilish kompetensiyasiga ijobiy ta’siri tahlil qilinadi. Unga ko‘ra, rolli o‘yinlar bolalarda irodali nazoratni kuchaytiradi, tasavvur doirasini kengaytiradi hamda analitik fikrlashni rivojlantiradi. Shuningdek, **Edward Melhuish** tomonidan olib borilgan xalqaro tadqiqotlarda bolalikdagi ta’lim sifati va uy muhitining farzandlarning keyingi o‘quv yutuqlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi ilmiy asoslangan.

Mahalliy olimlar ham bu yo‘nalishda o‘z ilmiy izlanishlarini olib borishmoqda. Jumladan, **N. Saydalxodjayeva, M. Egamberdiyeva, Z. Turimbetova** va boshqa o‘zbek pedagoglari tomonidan maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim tizimlarida kompetensiyaviy yondashuv, bolalarning bilish faoliyatini faollashtirish, o‘yinli va interfaol metodlar orqali kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga oid tadqiqotlar amalga oshirilgan. **N. Umarov** o‘z ishlarida kognitiv ta’lim texnologiyalari asosida o‘quvchilarning muammoli vaziyatlarda yechim topish qobiliyatlarini shakllantirish usullarini tahlil qilgan. Mahalliy tadqiqotlarda shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq, xotira, diqqat va tasavvur jarayonlarini rivojlantirishda tarbiyachilarning metodik mahorati hal qiluvchi omil sifatida qaraladi.

Umuman olganda, tahlil etilgan adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda bilish kompetensiyasining uzviyligini ta’minlash uchun nazariy va amaliy yondashuvlar o‘zaro uyg‘unlashtirilishi lozim. Piaget va Vygotskiy nazariyalari psixologik asos sifatida, Zankov va Leontyev konsepsiyalari didaktik asos sifatida, zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar esa ilmiy-empirik asos sifatida xizmat qiladi. Mahalliy olimlarning izlanishlari esa ushbu konseptlarni O‘zbekiston ta’lim tizimi sharoitlariga moslashtirish, milliy madaniy kontekstni hisobga olish va ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Bilish kompetensiyasi bu bolaning o‘rganish jarayoniga faol, ongli va qiziqish bilan yondashishi, yangi bilimlarni mustaqil izlab topish, tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish va hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatidir.

U quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

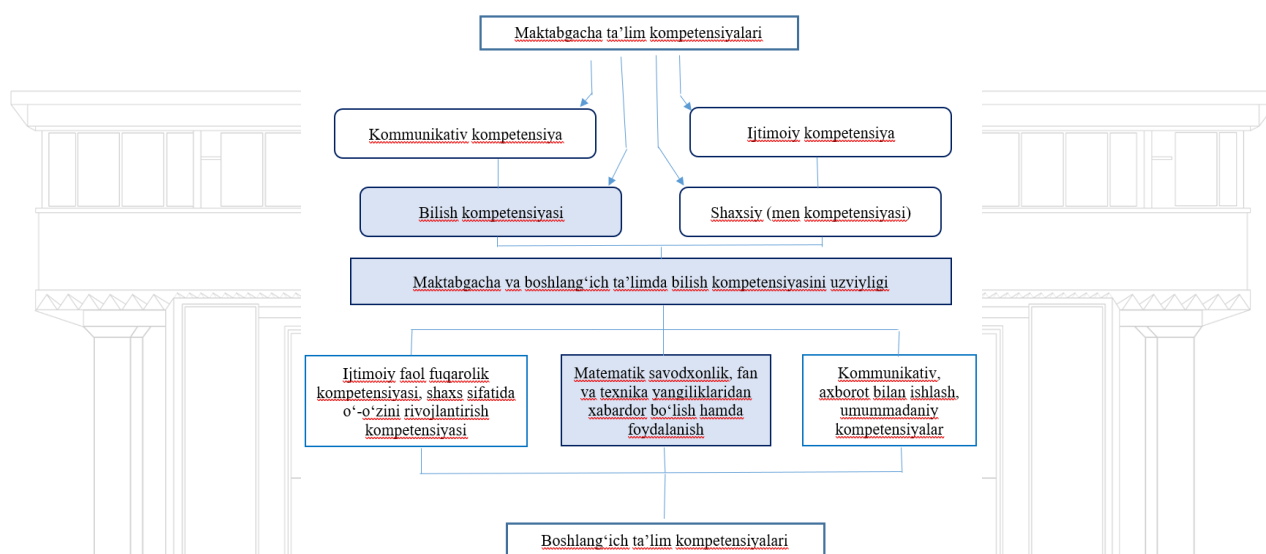
1. Kognitiv komponent – bilim, tushuncha, tafakkur va idrok faoliyati.
 2. Motivatsion komponent – bilishga bo‘lgan ichki ehtiyoj, qiziqish va ijobiy munosabat.
 3. Faoliyat komponenti – bilimlarni amaliyotda qo‘llash, kuzatish, tajriba, izlanish.
 4. Refleksiv komponent – o‘z faoliyatini baholash, tahlil qilish, xulosa chiqarish.
- Maktabgacha ta’limda bilish kompetensiyasining shakllanishi

Maktabgacha ta’lim bosqichida bilish kompetensiyasi asosan o‘yin, tajriba va amaliy faoliyatlar orqali rivojlanadi. Bu davrda bola atrof-muhitni bilishga qiziqadi, savol berish, izlanish, kuzatish orqali yangi bilimlarni egallaydi, mustaqil fikrlashni boshlaydi, tahlil, taqqoslash, sintez qilish kabi tafakkur jarayonlarini o‘zlashtira boshlaydi. Tarbiyachining vazifasi — bolalarning tabiiy bilishga bo‘lgan ehtiyojini qo‘llab-quvvatlash, ularni kuzatish, tajriba o‘tkazish, muammoli vaziyatlarni hal etishga yo‘naltirishdir. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida esa bilish kompetensiyasi yanada murakkab darajaga o‘tadi. O‘quvchilar: o‘qish, yozish, hisoblash, tahlil qilish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi; mustaqil o‘rganish, rejalashtirish, xulosa chiqarish, dalillash kabi faoliyatlarni o‘zlashtiradi; o‘qituvchi rahbarligida o‘z o‘qish faoliyatini

boshqarishni o'rganadi. Bu jarayonda fanlararo integratsiya, muammoli o'qitish, loyiha asosida ta'lim kabi metodlar bilish kompetensiyasini chuqurlashtiradi.

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim uzviyligining ahamiyati. Bilish kompetensiyasi uzviyligining ta'minlanishi: bolaning maktab hayotiga psixologik va intellektual tayyorgarligini kuchaytiradi; o'quv jarayonida oson moslashuvni ta'minlaydi; bilishga qiziqishni doimiy ravishda qo'llab-quvvatlaydi; tafakkurning uzluksiz rivojlanishiga imkon yaratadi. Maktabgacha ta'limda qo'yilgan "bilishga ishtiyoq" boshlang'ich ta'limda bilim olish madaniyatiga aylanadi. Shuning uchun bu ikki bosqich o'rtasidagi metodik, mazmuniy va psixologik bog'liqlik davlat ta'lim standartlari, dasturlar va pedagogik jarayonlarda uzluksiz ifodalanishi lozim.

1-jadval

NATIJA VA XULOSA

O'tkazilgan adabiyotlar tahlili, nazariy manbalar va amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichlari o'rtasida bilish kompetensiyasining uzviyligini ta'minlash zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bu jarayonning samaradorligi bir qator omillar bilan belgilanadi:

birinchidan, pedagogik faoliyatning psixologik va didaktik asoslari uyg'un holda tashkil etilishi zarur;

ikkinchidan, maktabgacha bosqichda shakllangan bilish ko'nikmalari boshlang'ich ta'limda mantiqiy izchillikda rivojlantirilishi kerak;

uchinchidan, ta'lim mazmunida o'yin, ijodkorlik, muammoli vaziyatlar va mustaqil fikrlash elementlari yetakchi o'rin tutishi lozim.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, maktabgacha ta'lim bosqichida bolalarda kuzatuvchanlik, e'tibor, tasavvur, xotira, tahlil va sintez kabi kognitiv jarayonlar shakllanadi. Boshlang'ich ta'lim esa ushbu kognitiv poydevorni yanada rivojlantirish, chuqurlashtirish hamda bilish kompetensiyasini mustaqil fikrlash, muloqotga kirishish, muammoni hal qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalari bilan boyitishga xizmat qiladi. Shu bois, bu ikki bosqich o'rtasidagi uzviylik nafaqat o'quv dasturlarining mazmuniy uyg'unligida, balki pedagogik metodlar, ta'lim muhiti va o'qituvchi-tarbiyachi hamkorligi orqali ham ta'minlanishi lozim. adqiqot davomida

aniqlangan muhim natijalardan biri shuki, o'yin faoliyati va interfaol metodlar orqali tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarning bilishga qiziqishini oshiradi, ularni fikrlash, kuzatish, taqqoslash va umumlashtirishga o'rgatadi. Shuningdek, integrallashgan mashg'ulotlar — ya'ni fanlararo bog'liqlik asosida tashkil etilgan darslar — bolalarda bilish kompetensiyasining kompleks rivojlanishini ta'minlaydi. Bu yondashuv, ayniqsa, maktabgacha bosqichdan boshlang'ich ta'limga o'tishda tafakkurning uzluksiz rivojlanishini kafolatlaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, bilish kompetensiyasining uzviy rivojlanishi uchun:

Pedagogik integratsiya – maktabgacha va boshlang'ich ta'lim dasturlarining maqsad, mazmun va metodik jihatdan uzviy bog'lanishi zarur;

Psixologik uzviylik – bolaning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olib, kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi sharoitlar yaratilishi kerak;

Metodik uyg'unlik – o'yinli, muammoli, loyihaviy va interfaol yondashuvlardan tizimli foydalanish lozim;

Pedagoglar hamkorligi – maktabgacha tarbiyachilar va boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'rtasida muntazam aloqalar, metodik tajriba almashinuvi yo'lga qo'yilishi lozim;

Innovatsion texnologiyalar – kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi raqamli vositalar, vizual interaktiv metodlar va sun'iy intellekt asosidagi o'yinli platformalar ta'lim jarayoniga tatbiq etilishi zarur.

Shuningdek, xorijiy va mahalliy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bilish kompetensiyasining uzviyligini ta'minlash nafaqat o'quv natijalariga, balki bolalarning ijtimoiy-madaniy moslashuvi, kommunikativ faoliyati va ijodiy salohiyatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, O'zbekiston ta'lim tizimida maktabgacha va boshlang'ich bosqichlar integratsiyasini mustahkamlash bolalar tafakkurini, idrokini va mustaqil bilish faoliyatini rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni isbotlaydiki, bilish kompetensiyasining uzviyligi ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida izchil yondashuv, o'zaro hamkorlik, metodik yangilik va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillariga asoslanishi kerak. Bu esa nafaqat bilim olish sifatini oshiradi, balki bola shaxsining intellektual, emotsional va ijtimoiy jihatdan uyg'un rivojlanishini ham kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Piaget, J. (1972). The Psychology of the Child. New York: Basic Books.
2. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Leontiev, A.N. (1975). Dejatelnost. Soznanie. Lichnost. Moskva: Nauka.
4. Zankov, L.V. (1975). Rivojlantiruvchi ta'lim tizimi. Moskva: Pedagogika.
5. Veraksa, N.E., & Veraksa, A.N. (2020). Play and Possibilities of Cognitive Development in Preschool Age. Psychology in Russia, 13(1), 50–63.
6. Machinskaya, R.I., & Zakharova, M.N. (2019). Volitional Control and Executive Functions in Preschool Children: Age Differences and Individual Variability. Psychology in Russia: State of the Art, 12(3), 25–41.

7. Poddyakov, A.N. (2018). Exploratory Behavior and Cognitive Development of Preschool Children. Moscow State University Press.
8. Melhuish, E. (2010). Preschool Matters: Cognitive and Social Development in Early Childhood. Early Child Development and Care, 180(1–2), 45–63.
9. Gardner, H. (1999). Intelligence Reframed: Multiple Intelligences for the 21st Century. New York: Basic Books.
10. Bruner, J. (1996). The Culture of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press.
11. Heckman, J.J. (2006). Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children. Science, 312(5782), 1900–1902.
12. Diamond, A., & Lee, K. (2011). Interventions Shown to Aid Executive Function Development in Children 4–12 Years Old. Science, 333(6045), 959–964.
13. Veraksa, A.N., & Dvoretzskaya, I.V. (2018). Cognitive-Emotional Integration in Preschool Age Children. Psychology in Education, 24(2), 87–96.
14. Umarov, N. (2024). Kognitiv ta'lim texnologiyalari asosida o'quvchilarning muammolarni hal etish qobiliyatlarini shakllantirish. ResearchGate.

